

MACARİSTAN'DAKİ TÜRK HÂKİMİYETİ DEVRİNÉ AİT BAZI NOTLAR

Tayyib Gökbilgin

Balkan milletlerinin ve macarların, öteden beri, türk hâkimiyeti altında geçirdikleri devirlerden, zaman zaman, acı bir lisanla bahsetmekleri ve garp medeniyetinden lâyık ile ve zamanında müstefit olamamalarını bu sebebe ırca eyledikleri malûmdur. Gene içlerinden bazıları, bazı ehemmiyetlerini ve mevziî hâdiseleri şu veya bu şekilde tefsir ederek, garp kültürünü ve Avrupa medeniyetini barbarlara, hususıyla türklere, karşı müdafaalarındaki tarihî rollerinden bahsederler. İlmi usûller ve tenkit zihniyeti bir tarafa bırakılarak edinilen ve tarihî bir hakikati ortaya koymaktan ziyade, mutaassip hristiyan zihniyetinin zemin ve zamana göre muhtelif mülâhaza ve gayeler tesiri ile izharı demek olan bu fikirler, bu iddia sahiplerinin henüz romantik devrinin yaşamalarının bir tezahürü mahiyetindedirler. Karakterleri bilinen bu kabil iddialara ciddî bir ehemmiyet atfetmek icap etmezse de, bizi tamamen de lâkayt bırakamaz.

Eski grek ve romalılar kendilerinden başkalarına „barbar“ demişlerdi. Bu vasif, kavimlerin muhacereti esnasında, V. asırda, cermen ve islâvlara da teşmil edilmekle beraber, daha ziyade, şarktan gelerek garpla temasla geçen, hiç değilse, teşkilâtçılık, harp ve hayvan besleme kültürü sahalarında çok daha üstün bir medeniyetin mümessili bulunan ural-altay kavimleri hakkında, bir „antik topos“ olmak üzere, kullanılmıştır.

Mâruf yunan müverrihi Herodot, millâttan önce iskitler hakkında „çok kahraman, fakat çok zalim“ demişti. Kuvvetli bir teknigue ve ince bir san'ata sahip olan iskitlerin tipik bir „atlı nomad“ karakteri gösterdikleri ve idareci zümrelerinin altaylılar, binaenaleyh ilk türkler olduğu, kültür morfoloji âlimlerince (Richthofen, Laufer, Alföldi), kabul edilmişdir. Bu vasıflar, gothlar hakkında da söylemekle beraber, hunlara, avarlara, macarlara ve nihayet türk ırkından olan muhtelif halklara intikal etmiş ve hristiyan tarihçileri buna daha türlü türlü ilâveler yapmışlardır. Avrupa'nın büyük bir kısmını zapteden, Roma imparatorluğunu

hâkimiyetleri altına alarak, Avrupa'yı bir devlet halinde ve sulu içinde yaşatmağa çalışan Attilâ hunlarının ise, muasır komşularından aşağı değil, bilâkis, epeyce üstün bir medeniyette bulundukları, gerek bu cihangir hükümdarı seyyar sarayında ziyaret eden bizans tarihçisi Priscus Rethor'un verdiği mufassal malûmatla¹ gerekse Attilâ'nın Roma'ya kadar gittiği halde, kısa bir zaman sonra vandalların yaptığı gibi, zapt ve tahrible teşebbüs etmeyerek, medenî eserlere hürmet edecek ve kıymet verecek kadar yüksek bir olgunluk göstermesi ile sâbittir. Avarların Tuna havzasında ve şarkî Avrupa'da islâv halkalarına, bir çok bakımdan, hocalık ettiklerine, hattâ onları Balkanlara getirmek ve bu günde etnik haritayı tesis ve teşkil eylemek sureti ile, Avrupa'da oynadıkları büyük role dair de elimizde bir çok kayıtlar vardır (bk. Alföldi, Németh, Rásónyi, Gombocz, Lukinich, Fettich'in bu husustaki tetkikleri).

Diğer taraftan islâm kültür muhitine giren ve bunu benimseyerek, ırklarının yüksek hasletlerini bu din ve, yaratmak hususunda kendilerinin de büyük rolleri olan, bu kültürün evvelâ müdafası, sonra neşir ve tâmimi emrine tahsis eden türkler, mümessili oldukları üstün medeniyeti garpta her tesadüf ettikleri müteferrik, inhilâl halinde ve geri cemiyetlere kabul ettirirken, yıkıcı ve tahrip edici değil, bilâkis, tarihin şahadetine göre, yapıcı ve birleştirici, binaenaleyh medenî bir rol oynamışlardır.²

Hal böyle iken, bu iddianın sebebi ve mânası nedir? Meseleyi daha dar bir çerçeve içine alarak, osmanlı türklerinin garba ilerleyişini ve bu kabil iddiada bulunanlardan macarların vaziyetini mutalâa edelim.

Türkler, XIII. asırdan sonra, garba doğru olan fütuhat yolları üzerinde, evvelâ grek-islâv ortodoks medeniyeti ile karşılaşlardır. Bunu, nisbeten kısa bir zaman içinde, kısmen temsil, kısmen tasfiye ettikten sonra, ön safta hirvat, macar ve venediklilerin bulunduğu katolik-lâtin medeniyeti ile temas ve mücadeleye girişiler. Kendi aralarındaki bir sürü dinî, siyâsi, içâtimâî ve iktisadi mücadelelerin yorgun bir hale getirdiği birinciler, türkleri, kısa bir mukavemetten sonra, nasıl bir kurtarıcı olarak tanımlılsa, ikinciler, bu meyanda macarlar da, islâmlığın alemâdâri olan türkleri, hristiyanlık ve garbî Avrupa medeniyeti için, o derece büyük ve müsterek bir tehlike addetmişlerdir.

¹ V. asırın ortasında, Tuna'nın şimalinde bulunan Attilâ nezdine elçi olarak giden Priscus, hunların arasında bir grek tacirine rastladığını ve onun kendisine barbarlığı medeniyete niçin tercih ettiğini mufassalen anlatlığını kaydeder (H. St. L. B. Moss, *La Naissance du Moyen Age*, Paris, 1931).

² Bk. Fuad Köprülü, *İslâm medeniyeti tarihi*, İstanbul 1940; başlangıç, XXXVII, XXXIX; ayn. mll., *Orta zaman türk huk. mües.*, İstanbul 1937; Şemsettin Günaltay, *İslâm dün-
yasının inhitâti sebebi selçuk istilâsi midir?*, İstanbul, 1937.

Macarlarda asâlet fikrinin ve tarihî an'anelerin millî şuura ve vatan-perver hislere öteden beri bir kaynak oldu, hattâ bu macar asilliği şuurunun, aynı zamanda, kendisini aynada görmek istemek kabilinden, macar tarih yazıcılığına da tesir edişi, bu nevi hislerin ve iddiaların inkişafına bir zemin hazırlıyor.¹ X. asırdan itibaren cermen ve islâvlar arasında ve komşuluğunda bulunan bu milletin asıllarını, menşe şuurlarını kaybetmeden, muhafazaya muvaffak olmaları, filhakika, iki sebebe ırca edilebilir: biri bu asâlet şuuru, diğeri de yeni vatanlarına yerleşiklerinden itibaren kabul ve camiasına dahil bulundukları katolik-lâtin din ve kültürüne bağlı kalmaları ... Menşe'lerini aşağı yukarı aynı kaynaklardan alan türk ve macarların mensup oldukları dini canla başla müdafaa etmeleri ve onun tipik bir mümessili bulunmaları ise, bir vakiadır.

Macarlara bu tarihî rollerini benimseyiş şuuru nasıl ve nereden gelmiştir? Orta çağda, hristiyanlık bakımından taşındıkları ehemmiyetten dolayı, bazı devletler bir takım vasıflar almışlardır: meselâ Roma için *caput christiantis*, Fransa için *regnum christantissimum* ve Macaristan için de *propugnaculum christantis* denilmiştir.²

Macaristan'ı bu adla anan ilk papa Nicolas V. ve sonuncusu da papa Pius XI.'tur. Bu telâkki humanistlerce de kabul ediliyor ve her biri eserlerinde bunu birer suretle zikrediyorlar: Pius II. unvanı ile papa olan Aenas Sylvius, tarihçi Bonfinius, Andreas Dudith, Henri Estienn v.s. Papa Jules II. 1505'de yazdığı iki mektupta Macaristan'ın bütün Avrupaca (*communi omnium iudicio, omnium christianorum consensu*) „hristiyanlığın koridoru“ olduğunu bildirmekte, Innocent VIII. de 1484 de, macar milletine, hristiyanlığın düşmanlarını durdurmak ve Avrupa'nın siperi olmak vazifesinin taraf-ı ilâhiden (*divina providentia ... dispository*) verildiğini anlatmaktadır (L. Terbe, *ayn. esr.* s. 538). Bu vasıflar ve bu vazife Balassa ve Zrínyi gibi türklere karşı harbeden macar şairlerinin eserlerinde tekrar edilmekte olduğu gibi, *Lâskai*'nin dinî mevizelerinde de şöyle tesbit edilmektedir: „Kan ve kemiklerinin bir çok memleketlerin dağ ve vadilerini doldurduğu bu kuvvetli milleti, Tanrı, cesaret ve kahramanlığı ile, mukaddes hristiyanlığa sulhu temin edebilmesi için, *Büyük Türk*'e karşı bir kalkan olarak seçmiştir“ (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 538).

Ancak Luther macarların bu vasfi almasına aleyhtardır: o, bu vasfin dinî mânâsızlığına işaret ediyor ve macarların, bunu, mühim hizmet-

¹ Bk. Joseph Bardos, *La Hongrie du XVII. siècle* (Nouvelle Revue de Hongrie, septembre 1938) s. 242-243.

² Krş. Louis Terbe, *Le Rôle historique de la Hongrie dans la défense de l'Occident* (Nouv. Rev. de Hong., haziran 1938, s. 537).

ler mukabilinde Avrupa'dan almamış, fakat kendi kendilerine garip bir şekilde mâl etmiş olduklarını bildiriyor (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 539). Gene buna benzer bir iddiayı muasır tarihçilerden H. Pirenne (*Histoire de l'Europe*, Paris, 1936, s. 376) de görmekteyiz. Ona göre, XV. asır ortasına kadar islâvların ve macarların tarihinden elde edilen umumî intiba, bunların hristiyanlık camiasına girmelerine rağmen, Avrupa-bilecek mahiyettedir ve vakityle Karolenj imparatorluğunun cermenleri mafih diğer birisi, Johannes Kochleus, macarları müdafaa eder: „*Hun pugnaverunt, pia simplicitate possunt christi Deique defensores dici..*“ (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 540). XV., XVI. ve XVII. asırlara ait eserlerde, macarların bu vazifeyi hakkıyle yapamadıklarını, Belgrad'ı muhafaza edemeyip Mohaç'ta harbi kazanmadıklarını söyleyen ve aynı zamanda, Avusturya'ya karşı da istiklâllerini müdafaa maksadı ile harbettikleri için, muahaze eden bazı kimseler de vardır (krş. L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 541).

Burada bu iddianın doğru veya yanlış olduğu üzerinde muhakeme yürütülmeyecek, ancak ifa edildiği ilân edilen büyük hizmetin pek çok kimseler tarafından takdir edilmediğine işaretle iktifa olunacaktır. Mama-fih şurası muhakkaktır ki, macarlık Tuna havzasında diğer iki türlü faaliyet daha göstermiştir. Biri, türk harplerini müteakip, bu sahayı cermenleştirmeye çalışan Avusturya'ya karşı açık, gizli, fakat ekseriya passif mücadele etmek, diğeri de Avrupa'yı islâv tehlikesinden kurtarmış olmaktadır. Çek tarihçisi Palaczky, panislâv fikirlerinden mülhem olarak, bu hususta macarlığın rolüne büyük bir ehemmiyet atfeder. Ona göre, macarların Karpatlar ve Tuna havzasında yurt kurması, islâvlığın en büyük talihsizliğidir; macarlar yalnız büyük ve müttehit bir islâv imparatorluğunun ve mütecanis bir islâv kültürünün teşekkülüne mâni olmakla kalmamışlar, aynı zamanda islâvlığın merkezini işgal eden ve zayıflaşmış bir halde bulunan garp islâvlarının da büyük mikyasta cermleşmesinin sebep ve âmili olmuşlardır (Knizsa István, *A Szlávok*, Budapest 1932, s. 71). Holstein'den Mora yarımadasına kadar yerlerde az müttehit ve muhtelif âdette, fakat her yerde aktif ve medeniyete teşne islâv kavimleri bulunuyordu. Bu geniş hattın ortasında Svatopluk'un gayretleri sayesinde, bir nüve teşekkül ediyordu. Garpta lâtinlik tesiri altında Frank imparatorluğu kurulduğu gibi, şarkta da, Bizansın tesiri altında, bir islâv imparatorluğu kurulur ve şarkî Avrupa'nın

mukadderatı tamamen başka olabilirdi. Macarların, doğmaka olan, bu teşekkürün kalbine gelip yerleşmeleri, bütün bu ümitleri mahvetmiştir (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 543). Buna mukabil rus âlimi Lamanskiy 'nin macarlık hakkında düşündüğü tamamen başkadır. O, macarlığın Tuna havzasında yerleşmesini ve devlet kurmasını, İslâvlık bakımından, büyük bir bahtiyarlık sayar: macarların orta çağdaki kuvvetli ve fa'al devleti, cermenliğin büyük mikyasta şarka doğru yayılma (Drang nach Osten) cereyanına karşı koyabilecek yegâne mânia olmuştur. Cermenlerin bütün hamleleri bu siperde kırılmıştır. Macarlar bununla yalnız Macaristan'da, şimalde ve cenupta yaşayan İslâvların cermenleşmesini imkânsız bir hale getirmemiş, aynı zamanda doğrudan doğruya, macar hudutları boyunca oturan cermenleri zayıflatmak suretile, garpta yaşayan İslâvları da almanlaşmaktan kurtarmıştır. Macarlar olmasa idi çekler, morvalar, slovenler, belki de lehler, cermenliğin ciddî bir mukavemet görmediği şarkı Prusya'daki İslâvlar gibi, cermenleşeceklerdi. (*Knizsa, göst. yer.*, s. 74).

Macar tarihçiliğinin bu husustaki düşünüsü de şudur: „Ural dağlarından Adiryatik 'e kadar bütün şarkı Avrupa 'yı ihtiiva edecek böyle muazzam bir İslâv imparatorluğu, kendisi için türklerin fütuhatından daha büyük bir tehlike olmak sureti ile, garbî Avrupa 'nın lâtin medeniyetini ağır sıkleti altında, muhakkak ki, ezecekti. Hâlbuki türk harpleri esnasında Avrupa 'dan „hristiyanlığın bulvari“ adını alan bu memleket, zamanımıza kadar, bir çok defalar hüriyet ve medeniyetin kaleşi olmuş, panislâvlık, pancermenlik ve bolşeviklik dalgalarına karşı bir set rolünü oynamıştır“ (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 543).

Filhakika macarlar bütün tarihlerince birçok cephelerde, muhtelif milletlere ve muhtelif karakterdeki istilâlara karşı, bazan şiddetli mücadeye girişmişler; fakat mevcudiyetlerini, azılıklarına rağmen, kahramanlıklarını, hüriyet ve istiklâle karşı olan derin merbutiyetleri sayesinde, temin etmişlerdi. Ancak bu istilâ teşebbüslерinden hangileri daha tehlikeli olmuş ve bunlardan hangisi onların mevcudiyetini, millî benliklerini daha fazla tehdit etmistiş; *propugnaculum christiantis* vasfi komşuları ve dindaşları tarafından takdir edilmiş ve bu sıfat kendilerine bir şey kazandırmış midir; türk hâkimiyetine girmeleri tarihî bir zaruret olmamış midir ve nihayet müdafaa ettikleri şey, ileri bir kültür ve medeniyet midir, yoksa geri mi?... Daha bunun gibi bir çok sual irad etmek mümkündür. Bazı bîtaraf macar tarihçilerinin de ispat eyledikleri gibi, meseleyi bir az objektif şekilde tetkik edersek, çok daha başka bir netice ile karşılaşır, uzun asırların bir mirası olan koyu hristiyan taassubunun, tamamen bir taraflı hüküm verdiği görüruž.

Macaristan 'da türk hâkimiyeti devri hakkında arşiv vesikalari üzerinde uzun uzadiya meşgul olup, ortaya bir çok kıymetli eser koyan macar tarihçilerinden Takáts Sándor (*Rajzok a török világjáról*, Budapest, 1917, I, 2)'un şu mutalâaları çok dikkate değer: „Türk hâkimiyeti devri ve Macaristan 'da yerleşen türklerin içtimai ve siyasi hayatı hakkında tarih yazıcılarımız hâlâ eski kroniklerin küflü izlerinde yürümektedir. Bu zamana kadar tarihçiliğimizin kaynak olarak kullandığı kitapların büyük bir kısmının tarafgir ve bir cepheli olması, hayret edilecek bir şey değildir. Macaristan 'daki türklerin mektupları ve diplomatik müzakerelerinde bize bıraktıkları muazzam vesaik üzerinde macar tarihçiliği hiç meşgul olmamıştır. Şu halde türk hâkimiyeti devri bugün de henüz önumüzde halledilmemiş bir bilmecə olarak duruyor, tipki Oedipus'un bilmecesi gibi: İnsan hallederse, hayrette kalır; izah edemezse, yanılır“ ve ilâve ediyor: „Biz de, alelâde bir tarih araştırcısı olduğumuz için, bir kaç yeni ve renkli hatla türk-macar devrinin aydınlatılmasına hizmet etmek istiyoruz. Öyle vesikalalar ortaya koymuyor ki, şimdiye kadar tahripkâr, şâyân-ı nefret olarak ilân edilen devri, bu vesikalalar heyecanlı, fedakâr, her bakımdan millî ve macar karakteri taşıyan bir devir olarak gösteriyorlar. Bu biraz garip görünürse de, bunu vesikalalarla isbat ediyoruz“ Gene diğer bir eserinde (*Török hódoltság korából*, Budapest, 1917) tetkikatından elde ettiği neticeleri şu suretle hulâsa ediyor: „İşte bu kudretli millet, niza ve ihtilâf halinde bulunan Macaristan 'a bir sel gibi akın etmiştir. İnsanın, türkler hakkında, büyük bir nehrin küçük derelerin suyunu içine alıp, kendinin yaptığı gibi, 20—30 sene zarfında, dinimizi, müesseselerimizi, dilimizi değiştirdiğine ve kendisine benzettiğine inanacağı gelir. Hâlbuki bunların hiç birisi olmamıştır. Mutaassip müslüman kendisini Macaristan 'da hiç kimsenin dinine karışmayan, müsamahakâr bir insan olarak tanıtmıştır. Bu kudretli fâtih yalnız memlekete sahip oldu, fakat maziden kalan müesseselerimizin hiç birine dokunmadı“.

Arşiv vesikalara dayanan tetkikat, macarların millî ve dinî hüritlerinin türk idaresinde ne kadar iyi muhafaza edildiğini açıkça göstermektedir. O devirdeki Avrupa 'nın din ve mezhep mücadelelerinden ve bu mücadelenin yarattığı şiddetli hırs ve kinden âzâde, onların göstergeleri koyu taassubun çok üstünde kalan türk idarecileri bu mektuplardan bir çogunda „Allahımız bîrdir, dinimiz ayrı ise de, hepimiz insanız“ (Takáts, *Rajzok v.s.*, s.5) diyecek derecede, geniş bir müsamaha gösteriyorlardı. Esasen türkler hakkında dinî ve millî husûmet duyanlar, ancak onları tanımayan ve kendileri ile uzun boylu temas etmeyen kimlerdi. Her hangi bir kimse ne kadar uzak bir hudutta kalmış ve türk bahadırları ile ne derecede fazla bir münasebette bulunmuşsa, onlarla o

kadar sıkı bir ahbaplık tesis ederdi. Serhatta muhterem ve inanılabilir bir türk dostu bulunmayan bir macar hemen hemen yok gibidir. Aslen bir alman olan ve türkleri yakından tanıyan Gabelmann, türk askerinin itidalını, şeref ve kahramanlığını en güzel bir şekilde tasvir etmişti (Takáts, *ayn. esr.*, s. 45).

Erdel beyi Bethen Gábor (1613 – 29) 1626 da şunları yazıyor: „rahmet-i rahmâna kavuşan Sultan Ahmed I.'den çok iyilik gördük. Eğer çocuklarına ve Osmanlı devletine karşı nankörlük edersek, Türkiye'de yediğimiz tuz ve ekmek gözümüze dizimize durur“ (bk. Angyal Dávid, *Történeti Tanulmányok*, Budapest, 1937, Akad. neşr. s. 241).

Macaristan'daki türk idarecileri, yanlarında, bâzan, ihtida etmiş ve bir dereceye kadar tahsil görmüş macar gençleri bulundururlardı. Bunnara tarihlerimizde *diyak* tabir edilmektedir; macarlar *deák* derler. Bunlar huduttaki macar makamları ve Viyana hükûmeti ile muhaberelerini idare ederler, tercümanlık yaparlardı; macarca, lâtince bazan almanca da bilirlerdi. Bunları, Erdel beyleri ve türklerle muarefe temin etmiş macar büyükleri hüsn-i telâkkî ettikleri halde, Avusturya makamları daima şüphe ile karşılaşmışlardır. Çünkü bunlar türk-macar yakınlığının ve karşılıklı anlaşmanın yollarını açıyorlardı. Takáts bunlar hakkında „hürmet-kâr, mültefit ve macar zevkini taşıyan mektupları ile bizimkileri türklere onlar yaklaştırdılar“ demektedir (Takáts, *Rajzok...*, s. 45).

Türk hâkimiyeti devrinde Macaristan'ın iktisadî vaziyeti mükemmelidir. Ferdinand I. ile aktedilen ilk muahedenitibaren, gümrük varidatı mütemadiyen artmaktadır. Ticarette bu inkişafi temin eden şey, şüphesiz ki, tüccar, komisyoncu ve alelumum saticiların türk idaresinde gördükleri emniyet olmuştur. Ticaret erbâbi türkler arasında, krallık arazisinde olduğundan çok daha emniyetle dolaştıklarını itirafta müttefiktirler. Türklerin makul iktisadî siyasetleri boynuzlu hayvan ticaretini ve şarktan gelen malların mübadelesini inkişaf ettirmiştir. Aynı muharrir bu hususta şu neticeye varıyor: „Bu hal XVI. asırda millî hayatımızın, medeniye-timizin, mevcudiyetimizin esasını, daha ziyade, Macaristan'daki türklerin ve Budin paşalarının makul ticâri siyasetlerine borçlu olduğumuzu bildirir“ (*ayn. esr.*, s. 107).

Türk idaresi, Macaristan'da iktisadî hayatı canlandırdığı gibi, halkın refahını temin edecek her türlü tedbiri de almıştır. Bunu teyit eden bir çok vesikadan bir tanesini zikredelim. Büyük bir samimiyet ve dürüstlükle yazılın bu satırlar Budin beylerbeyi Hasan Paşa'dan Palatin Eszterházy'ya 23 safer 1040 (9 teşrin I. 1630) tarihlidir:

„... سز دوستمك معلوي در که رعایات شانی جنت سورمک و اکین آکنکدر رعایا طایفه-هی قلیجه یا پشچ اکسلمری لازم کلور باخصوص سز دوستم رعایا دور مدبن اکسلمه دهدر دیوکولر خصوصنده دایما باید ورسز اشته بویله اعکز ایله اکسیلور بزم جانگزدن مشترک اولان رعایا به تمنکجي تکلیف اولو نه سز دوستم راضی اولو رمی سز بنم دولتو دوسته الله برلکی حقیچون دایما ایوقصد من دوستلک مستحکم اوولسته وما بینزده مختلف اولان ایشلر دوزه نلک ایله بتورلسندهر ...“¹

Bu noktaya Takáts da temas etmektedir: „Kitaplarımız mütemadiyen türk hâkimiyeti mintakasındaki macarlığı türkler mahvettiler diye bağırmaktadır. Eğer bu iddiayı hakiki kabul etsek, Macaristan'daki türklerin çok akılsız kimseler olduğunu farzetmemiz icabedecektir. Çünkü mahvedecekleri bu şey kendilerini besleyen bir kaynaktır. Fakat iyi türkler böyle bir şey yapmamışlardır. Onların en büyük istinatgâhi ve kuvveti evvelâ bu mintaka halkıdır, bunlar olmaksızın ne harp yapabilirler, ne de külliyetli miktardaki askerlerini besleyebilirlerdi“ (*ayn. esr.*, s. 128). Macaristan'a müteallik türk-avusturya münasebetlerinde türk makamları daima sulh ve doğruluk tarafını tutmuşlar ve hareketlerini açıkça anlatmışlardır. Budin beylerbeyi Mehmed Paşa'dan 4 zilkade 1035 (28 temmuz 1626), aynı zata yazılan bir mektupta şu satırları görüyoruz: „... بنم دولتو دوستم اول جانبدن آلنان نسنه لوک بر مقدارین کوندروک برمقداری دخ انلرده قالمشدر دیو بیورمش سز هله بز النان نسنه لری کوندروز وایدنلری قنهیورز لکن بز بش آنی سنه دن برو که بو بیزحدده کلشوزدر سینیوک طرفکزدن بو جانبه ضرر ایدنلردن برسنک یازدوکم زمانده حق اولامغله بز داخی آرتق حکومتدن قالمشوزدر بونده اوتلر بزه شویله جواب ایدرلر که آنی سنه دن برو برومک حقین آنلره اوتدردکزی بزدن ایسه انلرولک النان نسنه لرین اوته آلی قپودانلری ضبط اولنیوب فساد ایدنلرولک حقلرندن کامنیوب بلدوکاری اوزره حرکت ایدنلر بز داخی دنیانک حقارتن ایدرسین دیو بو مقوله بجه طمن آمیز سوزلر اشتدریورل لايق اولان بودرک او اول طرفدن داخی حق حق ایده سز تاکم بزه دخی آکا کوره بو جانبه حق حق ایلکه آسان اوله...“ (bk. Fekete, *ayn. esr.* s. 36 v.d.).

Murtaza Paşa da, gene Palatin'e 1627 tarihinde yazdığı mektupta inzibati temin edememelerinden dolayı, onları muaheze etmektedir: „... بو خیلولو صلح وصلاحک نتیجه‌سی ویرنده قرار ایلسی ضبط وربطه در هانکه سرحد قپودانلری ضبط اولنیوب فساد ایدنلرولک حقلرندن کامنیوب بلدوکاری اوزره حرکت ایدنلر بز داخی آرتق بو جانبه ضبط ایده مزز بوسیله بو خیلولو صلح وصلاحدن ذره دکلو فائنده اولاماش اولو...“ (bk. Fekete, *ayn. esr.* s. 47 v.d.)

¹ Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy*, Budapest, 1932, s. 72.

Budin beylerbeyi Hasan Paşanın 21—30 zikade 1039 (2—11 temmuz 1630) (tarihinde aynı zata gönderdiği mektupta)

“... حاکلرک سوزى سوزدرو و کلامنند خلاف اولىز ديو بوندن او تورو سز دوستمده غىرى مكتوب كوندرمبوب اول سوزكى او زىنه ...”

denmekte ve gene Hasan Paşanın imzasını taşıyan diğer vesikalalar şu satırları ihtiva etmektedir:

“... شوكا تعجب ايده رز كه نه سوزكىزده دوررسىز ونه قولكزله عمل ايدرسز ونه دوستلاق مراسمه قادر اولا بيلورسز بز سزه قرق آدم كوندردك وسزدن اوچ درت آدم استه دك كوندرمك قادر اولماديكوز بزم ايتدوكز دوستلاق سزدن قورقدوغىزدن دكادر مرادمن ماينمزده اولان صلحى رعايدر ...”

“... قول وعهد ايلدوکن خصوصىلر بريسى يينه كتوزمدىكىزدن غىرى بزم غازىلر من ايجون شكايىت ايلىوب نىجه فسادر ايلاريلر وبو ارالقده او توز قوق ادمىز قبل اوڭىزدىر ديو خلاف واتع نىجه اولمادق ايشلر يازوب سىلدەش سز ...”

(bk. Fekete, *ayn. esr.*, s. 52, 53, 74).

Macar tarihçilerinden Angyal Dávid, Erdel Beyi Bethlen Gábor hakkında yazdığı bir makalesinde, onun türkler hakkındaki düşüncesini şu kelimelerle hülâsa ediyor: „Türk beylerinin harççılığı, bazan ânî bir ihtirasla kabaran mağrur sükûnu, debdebeleri, nezaketleri, misafirperverlikleri ve çok realist şarklı zihniyetleri macar büyükleri arasında, bir çokları gibi, onuda çok meclûp etmişti. Eski ırkî sevk-i tabiînin bir tezahürü demek olan bu sempatiyi asırlarca devam eden hristiyan kültürü tamamen ortadan kaldırmağa muvaffak olamamıştı. Bethlen, türkler arasında bir çok şey öğrendi; siyaset usûlleri tamamen türklerinkine benziyordu. Türklerin verdikleri söze çok kıymet verirdi. Çünkü verdikleri sözü yapmadıkları çok nadirdi. Bu itibarla onlar en emin müttefiklerdi“. (Angyal Dávid, *ayn. esr.*, s. 241). O, dünyada padişahdan daha iktidar sahibi bir hükümdar bulunmadığına kanidi. Küçük Erdel'in bu emsalsiz askerî devletten ayrı yaşayabileceğini ve kendisini müdafaya muktedir olmayan, olsa bile, siyasi ve vicdan hüriyetini boğacak olan bir devlete (Avusturya'ya) iltica edebileceğini bir türlü havsalası almadı. O, türklerle bir olarak, hristiyanlığı ezdiği hakkındaki ithamlara verdiği cevapta „hristiyanlığın türkler yüzünden bozulduğuna inanmayın“ diyor ve hristiyanların kendilerine ne kadar merhametsizce muamele ettiklerini, esir aldıkları zaman bile, nasıl öldürdüklerini tasvir ediyor. Bunu teyit eden vesikalardan diğer birini gene Hasan Paşa'nın

1—10 rebiülahir 1041 de (27 teşrin I.—5 teşrin II. 1631) Palatin Eszterhazy'ye yazdığı mektupta görüyoruz:

“... طرفكزدن اولان ظلملىنى اننى قىاس ايليسز كه رعانيا سزك دينداشكز ايكن سزدن روکردان او لار و توركە صەناغى جانلىيئە منت يلهل و امداد رجا ايلهل ...”
(bk. Fekete, *ayn. esr.*, s. 93).

Bundan bir müddet evvel, XVI. asrin son ve XVII. asrin ilk senelerinde, cereyan eden Osmanlı-Avusturya harpleri esnasında, avusturyalılar macarlar ve macar şehirlerine karşı çok fena muamele etmişler; onları mutazarrır etmek için, her tedbire baş vurmağı tecrübe etmişlerdi. Meselâ türklerin vaziyeti hakkında iyi malumat sahibi olan Avusturya kumandanlarından Prépostváry Bálint harbin bidayetinde, harekâti idare eden Prens Mátyás'a, türklerin, Békés, Debreczen, Halas, Tûr, Makó, Simánd, Kecskemét, Tolna, Ráczkeve gibi, bir çok şehrلere, dolayısıyla büyük kuvvetlere mâlik olduğunu ve bunların hristiyanlıktan tamanen soğuduklarını ve uzaklaşıklarını yazıyor ve harp meclisinin, bu vaziyet karşısında, türk hâkimiyeti altında bulunan bütün macar şehirlerinin yakılması ve tahrip edilmesi hususunda emir vermesini temine çalışı-zengin ve kalabalıktı. Bu harpten 15 sene önce İstanbul'a giden bir Avusturya elçisi Viyana'ya yazdığı mektupta, Vácz (Vaç)’tan Pécs (Peç)'e kadar, her yerde kalabalık ve zengin köylere rastgeldiğini ve buralarda iyice işlenmiş tarla ve bağlardan geçtiğini bildirmektedir. Bu harp esnasında hepsi zarar görmüştü. Bu arada Macaristan'da yerleşen şehir ve köylerdeki türk halkı da perişan olmuştu. Türk ve macar tarihçileri bunların çok iyi ve temiz türkler olduğunu söylemeye müttefikler. Bu malumatı veren Takáts şunları da ilâve ediyor: „Hâdiseleri hangi siyasi bakımdan mütalâa edersek edelim, bu türklüğün mahvolmasına müteessir olmamız lâzımdır; çünkü onlar olmasa idi, millî haretlerimiz kat'iyen muvaffakiyete erişemezdi. Mültecilerimiz ve siyasi tâkibata uğrayanlarımız ancak onların arasında bir melce buldular. Diğer taraftan bu toprağı onlar da bizim kadar sevmişler ve ona bağlanmışlardır. Hayat tarzımızı, dilimizi bile benimsemışlardır“ (*ayn. esr.*, s. 321).

Macaristan'daki türk idaresi meyvacılık ve bahçevancılık sahasında da bu memleket üzerinde müsbet bir tesir yapmış, ona bir çok şeyler öğretmiştir. O sırada oralarda seyahat edenlerin mektupları türk idaresi altında macar şehirlerinin bağ ve bahçelerinden daima büyük bir hayranlıkla bahsederler. Türkler burada bahçevancılığı büyük bir

sevgi ve ehliyetle yapmışlar, bir çok meyva ve çiçek nevilerini getirmiş ve tamim etmişlerdir. İşgâl ettikleri her yerde toprağı işlemiş, ağaç yetişti, bahçevancılığı bir san'at haline getirmişlerdir. Tákáts „bahçevancıkh sahasında türk-macar münasebetleri bizde çok hayırlı şeyler doğmuştur; Macaristan meyva ağacı ve çiçek hususunda şark ve garp arasında mutavassit olmuş, macar meyvası XVI. asır ortasında Avrupaca büyük bir şöhret kazanmıştır“ demektedir (*ayn. esr.*, s. 216).

Hudutlarda türk ve macar askerlerinin temasları her zaman faal olmuştur. Bu münasebet şekli, fâtih ve mağlup arasında, başka hiç bir yerde rastlanamayacağı derecede, samîmî olmuştur. Vaziyeti kavrama-yanlar türk ve macarların bu kadar sıkı bir dostluk yapmalarını ve aralarında eğlenmelerini bir türlü anlayamamışlar, bilhassa avusturyalılar bundan çok endise duymuşlardır. Aynı muharrir bu hususta: „Bu dostluk, biz macarlar için, çok faydalı olmuştur, çünkü birbirimizi tanıma ve takdir etme yollarını açtı“ diyor (*ayn. esr.*, s. 243).

Macar tarih edebiyatında „ikinci Viyana muhasarası“ ile başlayıp, on altı sene devam eden Avusturya-osmanlı harbi ve bu münasebetle bu harbin baş kahramanı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında bir çok şeyler yazılmış ve hepsinde de bu teşebbüs için gayr-i müsait ve menfi mutalâalar yürütülmüştür. Ancak son zamanlarda mâruf bir macar tarihçisinin, Károlyi Árpád'ın, Thököly Imre'ye tâhsis ettiği bir makalede Merzifonlu'dan bahsederken, dikkate değer bir izah tarzi gösterdiğini görüyoruz: „Ecdadının kahramanlıklarından gurur ve heyecan duyan münevver bir türk imparatorun hilâlle tezyin edilmiş bayraktan daha fazla ilerlemeğe hakkı olduğu nerede yazılıdır, diye sorabilir. Kara Mustafa'nın, enerjisini, düşündüğü fikirlerin cesurâne olduğunu, gâyesine doğru şuurlu bir şekilde ilerlediğini, hristiyan değildir diye, inkâr edebilir miyiz? Her yolsuzluğun menbaî olan ulemâ ve yeniçeriler hâkimiyetini milletinin üstünden sıyrıp atmak, zâfa uğramış bir vücudu hastalıktan kurtarak, ona yeni bir ruh aşılama isteyen adam, sâdece türk olduğu için mi o kadar garip bir ucûbe telâkki edilmiştir?“ (*bk. Néhány történelmi tanulmány*, Budapest, 1930, s. 459).

Tarih objektif bir şekilde mutalaâ edildiği takdirde, hakikatın bazı iddiyalardan ne kadar başka olduğunu bu kayıtlar bile kısmen anlatmaktadır. Macar tarih edebiyatında hristiyanlığı ve garp kültürünü „barbarlara“ karşı müdafaa iddiasını şu bir kaç vesikanın da ne kadar zayıflatığı görülebilir.

Türk milleti her zaman, her yerde, hamle ettiği vakit ileri bir medeniyetin hâmili olmuş; kendisine karşı müdafaa edilen şey ise, bazı bakımlardan nizamsız bir halde bulunmuştur. Bunun bâriz bir delili de

XVI. asırda türk hâkimiyetinin, bizzat macar tetkiklerinin de işaret ettiği gibi, Macaristan'da macar dil, milliyet ve mevcudiyetinin büyük bir hâmisi olmasıdır. Bugün bunu, şu veya bu türlü mülâhazalarla, red ve cerhe çalışmak, tarihî realiteye karşı bir hahsızlık olur. Halde ve istikbalde vazifeleri muasır kültür ve medeniyeti yükseltemek olan ve her sahada sıkı bir iş birliği yapmaları mukadder ve zaruri bulunan bu iki kardeş milleti birbirinden ayıracak mahiyeti hâiz ve hâkîkate mugayir bu kabil basma kalip sözleri tekrarlamak, doğru bir yol olmasa gerektir. Fakat Köprülü (*ayn. esr.*, başlangıç, XXXVII)'nın — „Garp medeniyetine en son giren Balkan memleketlerinin tarihçiliğinde bile bu romantik devrin geçtiğini — yahut geçmek üzere olduğunu — görüyoruz. Tarihi, siyasi menfaatleri uğuruna yahut marazî ideolojileri müdafaa maksadı ile, bir yalancı şahit gibi kullanmak, ilmin ve insanlığın haysiyeti namına, çok acı ve faydasız bir seydir. Fakat bu gibi hareketlerin geçici olduğunu ve her şeye rağmen, tam objektif bir surette tarihî realiteyi arayan ilim adamlarının dünyanın her tarafında bulunduğu memnuniyetle söyleyelim“ — mutalâasının teyidini bu sahada da görüyoruz.